

:: Konverzie v sakrálnej architektúre – dávne a súčasné dejiny

:: Úvod – základné metodologické východiská prednášky

Problém zmeny konfesie objektov kultu bol v histórii prítomný od jej prvopočiatkov až do dnešného dňa. Bol to dôsledok vedenej ideologickej, politickej, militarnej, národnej, spoločenskej a etnickej vojny. Svedčil o exkluzivite cirkví. Bol výsledkom náboženskej činnosti aj vojny proti náboženstvu, misionárnych akcií, prozelitizmu a dokonca náboženských vojen. Nešlo o zriedkavé prípady. Predchádzali jej akty trvalej a dlhšej neznášanlivosti, netolerancie, ignorancie a neraz agresie.

:: Predmet skúmania (problematika)

Prednáška sa opierała o analýzu ideových, architektonicko-ikonografických a teologických aspektov konverzie v sakrálnej architektúre. Sústreďovala sa – v súlade s postavením náboženstva – predovšetkým na náboženský aspekt tohto javu. Doplnením hlavnej línie sú aspekty historicko-kultúrne, ktoré sa týkajú príčin a dôsledkov objavovania sa prípadov konverzie. V analýzach sme sa sústreďovali na konverzie sakrálnych objektov kresťanských vyznaní. Územím pre tieto analýzy sa stalo kultúrne pohraničie Východu a Západu, zvlášť územie Poľska. Tu majú procesy konverzie svoju dlhú históriu, vysokú frekvenciu a zosťrené dopady.

:: Cieľ

Prednáška má didaktický cieľ, ukazujúci podstatu, metódu a rozsah konverzií v histórii architektúry, ako aj predovšetkým cieľ prognostický, ukazujúci ich význam pre obe kresťanské cirkvi. Dôležitý je totiž nielen stupeň vedomostí o tom, čo je dávnou minulosťou, ale aj pochopenie toho, čo z toho môže vyplývať pre budúcnosť, a to ako pre architektúru a sakrálne umenie, tak aj pre ciele činnosti všetkých cirkví a náboženstva.

:: Stav výskumu

Treba poznamenať, že problém konverzie kresťanských svätých vo všeobecnosti nie je námetom výskumov. Svet vedy ho považuje za „zahanbujúci“. Napriek tomu je to dôležitý problém. Jeho rozpoznanie môže poskytnúť zaoštrý pohľad na vystupovanie podobností a rozdielov v tradíciách oboch cirkví, ich hlavné a vedľajšie hodnoty, na to, čo ich spája a čo rozdeľuje. Môže nám napokon pomôcť prekonať problémy, ktoré z toho vyrastajú. Absencia akýchkoľvek komplexných poňatí tohto problému v odbornej literatúre je tiež najlepším potvrdením jednoznačnej potreby skúmania tejto dôležitej tematiky.

:: Téza

Konverzie svätých, ktoré sa udiali v histórii kresťanstva, po formálnom rozdelení cirkví na východnú – ortodoxnú a západnú –

katolícku, a najmä v súčasnosti, sú jedným z podstatných spôsobov neutralizácie ich vzájomného vyobcovania. Sú cieľené. V konečnom dôsledku vedú k zblíženiu, výmene hodnôt a hľadaniu syntézy v duchu ekumenického stretnutia. Sakrálna architektúra a umenie ako bezprostredné stelesnenie liturgického priestoru, s celou svojou teológiou symbolického výrazu, má v tejto oblasti stretu oboch cirkví významné postavenie.

:: Metóda výskumu

Ako zásadná metóda v tomto výskume bola prijatá metóda komparatívnej analýzy. V práci boli využité tiež semiologické, fenomenologické a štrukturalistické metódy skúmania, ktoré vypracoval predovšetkým štrukturalizmus a fenomenológia náboženstva.

1. Konverzia – etymológia, typológia, ekleziológia, dogmatické vedomie

Prvá časť predstavuje etymológiu pojmov a kategórií sakrálnosti, konskrácie a desakralizácie ako aj ich súčasné chápanie a význam, ako z náboženského aspektu, tak aj z aspektu architektúry a umenia. Predstavuje tiež typológiu procesov desakralizácie, pripravenú pre potreby analýz, v odstupňovanom kvalitatívnom poradí. Ukazuje to prostredníctvom polaritného porovnania procesov profanácie ako znesvätenia miest kultu a konverzie (lat. convertere), spočívajúcej na zmene konfesie objektu kresťanského kultu na inú – kresťanskú alebo príbuznú. V súlade s kritériami vytýčenými rozdeleniami vyznania predstavuje aj typológiu procesov konverzie a zdôrazňuje jej osobitné prípady: transgresiu (lat. transgressio = prechod) a inverziu (lat. inversio = odvrátenie).

Prvá časť je ukončená obrazom dogmatického povedomia kresťanských cirkví Východu a Západu o oblasti desakralizácie a konverzie. Boli ukázané spoločné cirkevné kánony, prijaté na 5.- 6. Všeobecnom koncile v Trullo a 8. Všeobecnom koncile v Nice v roku 787, čím bol ukázaný právny význam takých vyhlásení a ich sankcie.

2. Konverzie troch veľkých monoteistických náboženstiev

Druhá časť sa venuje najpozoruhodnejším prípadom desakralizácie a inverzie, ku ktorým došlo na pohraničí troch veľkých monoteistických vyznaní: judaizmu, kresťanstva a islamu. Spomína najsvätejšie miesta týchto vyznaní – miesta mnohých kultúr, národov a vyznaní. Na príklade Jeruzalemu (Jeruzalemská svätňa, Kupola na Skale – Mešita Al Aksa, bazilika Božieho hrobu), Betlehemu (bazilika Božieho narodenia), Efezu (bazilika Bohorodičky a bazilika sv. Jána Evanjelika) a Damašku (bazilika sv. Jána Krstiteľa) boli ukázané tiež nábožensko-kultúrne podmienky uskutočnených konverzií, ako aj s tým spojené architektonické, ikonografické a teologické aspekty, ich rozsah, zmysel a dôsledky.

Na prehľadné vedomosti o tomto probléme boli ukázané najdôležitejšie príklady inverzie kresťanských svätých postavených v Byzancii. Za predmet analýz slúžili najdôležitejšie svätyně Konštantinopolu, ktoré boli v roku 1453 prerobené na mešity. Detailne bola opísaná svätýňa Hagia Sofia, najdôležitejšia svätýňa v byzantskom cisárstve. Bol ukázaný rozsah tejto inverzie (likvidácia ikonostasu, oltára, synthrononu, trónu patriarchu, čiastočné zničenie krížov, mozaík, fresiek, nástenných inkrustácií, dekorácií a vitráží a ich nahradenie islamskými kultovými prvkami: mihrabom, mimbarom, lôžou muzeínov, sultánskou lôžou, symbolmi na medailónoch, minaretmi atď.). Analýzy boli rozvinuté na príkladoch ďalších konštantinopolských svätých konvertovaných na mešity, okrem iných kostoly: sv. Sergeja a Bachusa (Küçük Ayasofya Camii), sv. Spasiteľa na Chóre (Kariye Camii), Myrelaion (Budrum camii), Theotokos Pammakaristos, Pantokratora (Molla Zeyrek Camii) a Hagia Eirene (Aya Irini), ktorý bol adaptovaný na vojenské múzeum.

Spomenuté príklady mali za cieľ pritiahnúť pozornosť k podstate a rozsahu tohto javu v dejinách ako aj vytvoriť potrebný kontext pre porovnávacie analýzy neskorších konverzií.

3. Konverzie a ich podmienenie v sakrálnej architektúre v Poľsku, podľa chronologickej postupnosti

Tretia časť predstavuje krátku štúdiu histórie veľkého rozdelenia kresťanskej cirkvi na západnú, rímskokatolícku a východnú, ortodoxnú v roku 1054. Bol ukázaný problém pretrhnutia spoločných ekleziálnych pút a interkomúnie, takisto ako historické akty vzájomného vyobcovania, exkluzivizmu, prozelitizmu a neúspešné pokusy o zjednotenie cirkví prostredníctvom cirkevných únií (únie lyonská z roku 1274 a florentská z roku 1439) a partikulárne únie (brestská z roku 1596 a užhorodská z roku 1646). Bol spomenutý akt neutralizácie vzájomného nepriateľstva z roku 1964 a odvolania vzájomných anatém na II. vatikánskom koncile v roku 1965, ktoré iniciovali ekumenický dialóg. Jeho vyvrcholením je Balamandské vyhlásenie obsahujúce významnú deklaráciu oboch cirkví o ustúpení od exkluzivizmu vyznania a o vôle dosiahnuť jednotu prostredníctvom „stretnutia sa v pravde a láske“.

Poukázali sme na hlavné podobnosti a rozdiely v umení a teológii oboch cirkví. Je to úvod do detailnej porovnávej štúdie, ukazujúcej konverzie v sakrálnej architektúre v Poľsku. Poľsko je akoby príklad územia na ukázanie špecifickosti aktov konverzie svätých. Tak v minulosti ako aj v súčasnosti leží v oblasti kultúrneho aj náboženského pohraničia, ktorá čiastočne patrí ku kultúre latinskej, západno-katolíckej a čiastočne ku kultúre grécko-slovanskej, kedysi byzantskej, dnes východno-ortodoxnej. Katolicizmus a pravoslávie tvoria už vyše tisíc rokov kresťanskú duchovnosť Poľska. Po veľkom rozdelení cirkví sú aj stranami, ktoré sa na jednej strane obe snažia o spasenie, ale neraz sú na tomto poli aj rivalmi. Vonkajším prejavom tejto situácie boli a naďalej sú konverzie svätých. Pre ich úplné zobrazenie sme zaviedli periodizáciu dejín na 5 historických období:

• obdobie 9. – 17. storočia

Tu bola ukázaná dvojitá – latinská a slovanská – genéza kresťanstva v Poľsku, od čias misie sv. Cyrila a Metoda, kedy sa územia južného Poľska dostali do Veľkomoravskej ríše. Na príklade dávnych rotúnd vo Wiślici, Krakove – na Waweli (Bohoroďičky), na kopci Lasoty v Krakove (sv. Benedikta), v Mucharze, v Haliči či v Przemysle, na ich spojení s dávnymi, predrománskymi rotundami Veľkopoľska v Łekne, Ostrove Lednickom, Kaliszi a Gieczu, bolo dokázané, že sa v nich pestovali oba obrady a že sa tu udiali pravdepodobne prvé konverzie v Poľsku. Dokazujú to historické pramene aj archeologické výskumy.

• obdobie 17. – prvá polovica 19. storočia

Táto časť predstavuje transgresiu pravoslávnych svätých na grécko-katolícke po podpísaní Brestskej únie v roku 1596, kedy sa pravoslávna cirkev stala hierarchicky podriadenou latinskej cirkvi a ocitla sa v sfére jej vplyvu. Po Lubelskom colloquiu v roku 1680 a po Zamojskej synode v roku 1720 sa začína postupná latinizácia cirkvi. Architektúra a vybavenia svätých, ikonografia, rezba, nasledovali teológiu a podliehali ďalekosiahlej regulácii, čo sa prejavilo v hierarchickom odstupňovaní (zmena priestorovej dispozície z centrickej na pozdĺžnu, čiastočná likvidácia kopúl, zmena fasády na dvojvežovú orientovanú na juh, likvidácia ikonostasu a jeho nahradenie oltárovým retabulom, likvidácia pastofórií, zavedenie bočných oltárov, plnofigurálnej rezby, organov, ambon, lavíc, spovedelníc, sakristie a pokladníc, zmeny v ikonografii atď.).

Ukázali sme celý proces latinizácie a pozápadnenia liturgie, vybavenia a architektúry a umenia pravoslávnej cirkvi do konca 19. storočia. Na najpozoruhodnejších príkladoch konverzie murovaných (sobor sv. Žofie v Połocku) a drevených (cerkev v Rosoline) svätých sme ukázali podstatu a rozsah uskutočnených premien.

• obdobie druhej polovice 19. storočia – 1917

Táto časť predstavuje proces rekonverzie gréckokatolíckych svätých na pravoslávne po spojení oboch cirkví v roku 1839 a 1875 a proces konverzie rímskokatolíckych svätých na pravoslávne po národných povstaniach: novembrovom roku 1830 a januárovom 1863. Sú ukázané v kontexte postupujúcej v tomto čase pozápadňovania pravoslávnej architektúry a umenia (naturalizmus ikonografie, ilúzia, perspektíva, svetlotieň, tematická symbolika).

Porovnávacie analýzy cirkví a kostolov v Chełme, Białej, Grodnie, Mińsku, Witebsku, Stonime, Nowogrodke a Varšave ukazujú podstatu prevedených zmien ústiacich do delatinizácie a čiastočnej orientalizácie architektúry svätých (o. i. zavedenie ikonostasov a zdanlivých kupoliek a odstránenie bočných oltárov, ambon, organov, iluzionistických bočných oltárov a pod.).

• obdobie 1917 – 1938

Táto časť opisuje proces konverzie pravoslávnych svätých a rekonverziu unitských svätých na rímskokatolícke v období medzi prvou a druhou svetovou vojnou. Bola to revindikácia v prospech rímskokatolíckej cirkvi jeho niekdajších majetkov a pounitského majetku zabratého v čase záberov.

Na vybraných príkladoch cerkví v Suwałkách, Białystoku, Augustowe, Varšave, Chełme a Čenstochovej bola predstavená metodika konverzií pravoslávnych svätých, postavených za etnickými hranicami pravoslavia, z tohto obdobia. Plnili úlohu tzv. posádkových cerkví. Nebola to revindikácia, ale politická neutralizácia prítomnosti podmaniteľov v Poľsku.

• obdobie 1945 – 1980

Táto časť opisuje proces najkoncentrovanejších a súčasne najlepšie zdokumentovaných konverzií v Poľsku. Vyplývali zo silného migračného prúdu obyvateľstva spôsobeného akciou Visla v roku 1947, kedy z juhovýchodného a východného Poľska do západných a severných oblastí deportovali vyše 140-tisíc autochtónnych obyvateľov ukrajinskej a rusínskej národnosti (všetkých etnických skupín vrátane Huculov, Bojkov a Lemkov). Demografické prázdno zaplnili repatriantmi z niekdajších východných častí Poľska (tzv. kresov).

Konverzie boli vykonávané v dvoch líniách:

- I. pravoslávnych a unitských svätých na rímskokatolícke na autochtónne východnokresťanských územiach,
- II. poevanjelických (alebo predtým rímskokatolíckych) na pravoslávne a unitské na autochtónne západnokresťanských územiach.

Ad. I Prvý proces ukazuje podstatu premien interiérov cerkví pri ich úprave na potreby latinskej liturgie. Vykonávali sa najmä v rámci presbytéria a týkali sa transformácie ikonostasov, oltárov a ikon. Po detailnej analýze jednotlivých kategórií a reprezentatívnych modelových svätých sme zaviedli adekvátnu kategorizáciu:

- :: cerkvi s úplnými ikonostasmi: Owczary (Ochrany Bohorodičky), Berest (sv. Kozmu a Damiána), Polany (sv. Archanjela Michala), Kwiatoní (sv. Paraskievu), Tylawa (Narodenia Panny Márie),
- :: cerkvi s neúplnými ikonostasmi: Świątkowa Mała (sv. Archanjela Michala), Skwirtne (sv. Kozmu a Damiána),
- :: cerkvi s ikonostasmi na východnej strane: Świątkowa Wielka (sv. Archanjela Michala), Powroźnik (sv. Jakuba), Florynka, Stawisza (sv. Dimitriho), Bogusza (sv. Dimitriho),
- :: cerkvi bez ikonostasov: Kotań (sv. Kozmu a Damiána), Słotwiny (Ochrany Bohorodičky). Bieliczna, Polany.

Predstavili sme taktiež cerkvi v Bielanke a Źdyni (pounitského) v spoločnom užívaní gréckokatolíkov, pravoslávnych a rímskokatolíkov. Dochádza v nich k mobilnej konverzii ako dočasného prispôsobovania interiéru svätých potrebám jednotlivých obradov.

Analýzy zviditeľnili problémy miniaturizácie alebo deformácie vonkajších kupol, ktoré boli zastúpené signatúrnymi vežičkami so zmenenými krížami alebo boli zlikvidované pri vyrovnávaní strechy.

:: Závery

Zrealizované konverzie zachránili veľa cerkví pred zničením. V mnohých objektoch sa napriek zmenám podarilo zachovať akúsi formu syntézy. V jednej časti existuje dojem iba nahromadených foriem výbavy vnútornej architektúry a ikonografie (ikonostasov, oltárov, ikon). V mnohých prípadoch nastúpila dezintegrácia a chaos. Stratila sa logika charakteristická pre východné kresťanstvo a teologický zmysel umenia v jeho spojení s liturgiou a symbolickou štruktúrou celej svätyně. Prevažila tendencia chápania umenia ako spôsobu dekorácie stien v štýle biblii pauperum. Napriek takým prípadom však došlo k zblíženiu oboch umení a odovzdávaniu hodnôt východnej cirkvi západnej.

Ad. II Druhý prípad ukazuje podstatu zmien kostolných interiérov pri ich prispôbovaní na potreby pravoslávnej liturgie. Najpočetnejšiu skupinu konvertovaných svätých predstavujú adaptácie a modernizácie svätých z prelomu 19. a 20. storočia. Detailne sme analyzovali uskutočnené modelové konverzie kostolov vo Vroclave (katedrála Narodenia Najsvätejšej Bohorodičky), Jelenej Góre (sv. Apoštolov Petra a Pavla), Przemkove (sv. Archanjela Michala), Górowe ławieckom (gréckokatolícka cerkev). Prevedené konverzie spočívali hlavne na zavedení ikonostasov, ikon a monumentálnej ikonografie a tiež nových oltárov, obetných stolov, lustrov, svietnikov. V presbytériách svätých boli často ponechané a adaptované dávne oltáre. Neraz boli prebudované existujúce podstavce oltárov (retabulá), najčastejšie boli zabudované do nových ikonostasov. Tým spôsobom vznikali riešenia, ktoré boli syntézou foriem umenia Východu a Západu.

Charakteristickými prvkami zavádzanými v exteriérových formách svätých boli osemramenné kríže a signatúrne kupoly. Boli znakmi náboženského identifikovania sa verných, znakom symbolického pripomenutia si viery predkov v nových, pre nich cudzích západných oblastiach.

Spomínané analýzy boli rozšírené aj na skupinu autorom novonavrnutých cerkví vo Wałbrzychu (Všetkých svätých) a Buczyne (sv. Dimitriho) ako aj kláštorného skitu v Żąbkowiciach Śląskich (sv. Juraja), ako konverzie dávnych poevanjelických objektov kultu.

:: Závery

Uskutočnené konverzie, napriek veľkému príklonu východnej cirkvi k tradícii a historickým vzorom, boli vykonávané s veľkou zdržanlivosťou. Ustupovali od „štýlovej čistoty“ a identity vyznania. Neamputovali západné umenie a neprerábali ho vo „východnom duchu“, ale snažili sa nadviazať s ním dialóg

a súčasne ho obohatiť. Väčšina predstavuje veľký úspech súčasného sakrálneho umenia východnej cirkvi.

4. Architektúra v ekumenickom dialógu Východu a Západu po roku 1980

Posledná časť predstavuje dôsledky uskutočnených konverzií ich význam v procese súčasného tvorenia ekumenického dialógu v sakrálnej architektúre a umení oboch cirkví.

Historické rozdelenie sa oboch cirkví – západnej a východnej – sa stalo bolestným a zatiaľ trvalým. Dnes sa však čoraz častejšie prejavuje ich vzájomný živý záujem. Pozorujeme symptómy výmeny ideí a rôznych foriem kultu. Je to jav, ktorý existoval počas celého kresťanského obdobia v Poľsku a zosilnel od 15. storočia. Príkladom sú rusko-byzantské maľby v gotických kostoloch z čias Jagiellonskej dynastie, gotické vplyvy v architektúre litovských a ukrajinských cirkví 14. – 16. storočia alebo neskoršie prenikanie renesančných a barokových prvkov do sakrálnej architektúry a umenia v cirkvách. Na potvrdenie toho sme spomínali najpozoruhodnejšie diela – kostoly: v Lubline (Kráľovská kaplnka Svätej Trojice), Wiślici (Bazilika Narodenia Panny Márie), Sandomierzy (Narodenia Panny Márie) a Krakove (Svätokrížska kaplnka Wawelskej katedrály) aj cirkvi: v Suprašli (Zvestovania Bohorodičky), Małomożekowe, Synkowiczach, Kodne. Ukázali sme na nich harmóniu spojenia gotickej architektúry Západu a symbolicko-liturgických štruktúr ikonovej architektúry a umenia Východu.

Súčasným potvrdením tvorenia sa ekumenizmu v umení, v mnohých prípadoch v dôsledku skorších konverzií svätých, sú vybrané svätyně oboch cirkví, ktoré boli v Poľsku postavené po druhej svetovej vojne. Potvrdzujú, že umenie už prekročilo historické kultúrne hranice Východu a Západu. Tak ako v rímskokatolíckych a protestantských opäť nachádzame umenie ikony a tradičné štruktúry vlastné ortodoxii, v pravoslávnych a unitských cirkvách nájdeme západné umenie v podobe geometrickej abstrakcie a minimalizmu. Došlo k vzájomnej výmene charizmatov.

Najzaujímavejšie príklady potvrdzujúce túto tézu boli analyzované. Prvú skupinu predstavujú rímskokatolícke kostoly vo Varšave-Jelonkach (Svätého kríža), Wesołej (Božej prozreteľnosti), Krakove-Azorach (Nepoškrveného počatia Panny Márie), Tychach (Ducha Svätého). Tieto kostoly sú v Poľsku považované za vynikajúce realizácie, tak z hľadiska architektúry ako aj z hľadiska výbernej ikonografie od autora Jerzyho Nowosielského. Sú príkladom súčasnej transpozície ikony a podávajú dôkaz o nevyčerpatelných možnostiach rozvíjania dávnych kánonov a na ich základe vytvorenia originálneho, moderného maliarskeho písma plného hlbokých významov.

Druhou analyzovanou skupinou boli pravoslávne cirkvi v Hajnówke (Svätej Trojice), Białystoku-Słonecznom Stoku (Zmŕtvychvstania Pána), Bielsku Podlaskom (Sv. Jána Krstiteľa), Krakove (Usnutia Bohorodičky). Sú potvrdením možnosti

syntézy umenia východu a západu, medzi tradíciou surrealizmu a kánonom ikony, v architektonickej logike gotiky s liturgickou štruktúrou ortodoxnej svätyně.

Potvrdením dnes prebiehajúcich zmien je aj variantnosť výrazových foriem ikonovej architektúry a umenia v oboch cirkvách. Sú nimi objavujúce sa v cirkvách vitráže a využívanie prepážok a oltárnych oblúkov, mozaík a ikon v kostoloch. Výnimočným, symbolickým, duchovným tmelom spájajúcim východné a západné kresťanstvo sú ikony Ukrižovania typu tzv. Kríža sv. Františka („Kríž San Damiano“), ktoré sa používajú v mnohých svätyniach oboch cirkví. Kedysi boli tie obrovské krásne ikony s postavami Matky Božej a sv. Jána teológa umiestnené na vrchole každého ikonostasu talianskeho kostola. Práve táto ikona sa stala predmetom kontemplácie sv. Františka. Stala sa aj výnimočným, symbolickým, duchovným tmelom spájajúcim východné a západné kresťanstvo.

Neveľká poevanjelická svätyně sv. Jerzyho v Paštěku, spomínaná ku koncu prednášky, je významná v kontexte skúmanej problematiky konverzie, dôležitá v svojom symbolickom význame ekumenického poslania. Bola postavená v roku 1598 na severe Poľska. Dnes je evanjelickým kostolom aj pravoslávnu cirkvou, s liturgickým priestorom spoločným pre obe konfesie, s dvoma oltármi umiestnenými oproti sebe na opačných koncoch svätyně. To je najlepší príklad dnes živej ekumeny.

Dr. inž. Jerzy Uścińowicz

*:: Pracovník Polytechniky Białostok z Poľska
Dr. inž. arch. Jerzy Uścińowicz
pri svojej verejnej habilitačnej prednáške,
ktorú mal erudovane pripravenú
s množstvom príkladov a ilustrácií.*

Foto: J. Saporová

:: Resumé

Konverzie svätých, hoci v bezprostrednom ponímaní bolestivé a morálne „nečisté“, sú predsa len dôležité a v širšej perspektíve histórie potrebné. Sú dôvodom pre dialóg vyznaní, vzájomné spoznávanie sa a hľadanie jednoty v duchu ekumenického zblíženia – „stretnutia sa v pravde a láske“. Sú niečím prirodzeným na pohraničí, ale niečím priam žiadaným v oblasti kresov, v prostredí diaspóry.

Rozdielnosť oboch kresťanských rítov, ich dogmatické ekzeziologické a obradové rozdiely, rozdiely v chápaní primátu v cirkvi a cirkví v celom kresťanstve, rozdiely v charakteroch a mentalitách – neprekážajú vo vzájomnej súčinnosti, obohacovaní sa, výmene hodnôt a syntéze. Ony ich spôsobujú a ich bezprostredným svedectvom sú konvertované svätynie.

Poľská kultúra je prienikom západného a východného kresťanstva. Vždy čerpala zo svojej devízy mnohonáboženstva a mnohokultúrnosti, ako v minulosti, tak aj v súčasnosti.

*:: Z priebehu verejnej habilitačnej prednášky
Dr. inž. arch. Jerzyho Uściniowicza.*

Nemožno ju rozdeliť, pretože obe kultúry žijú v stave potenciálnej jednoty. Ožívujú sa vo vzájomnom kontakte. Tak ako analytickosť myslenia Západu má oživujúci vplyv na stav povedomia Východu, prehnane rozvinutý vo svojej symbolike, tak Východ, rozvinutý v mystike a symbolicko-ikonickom hľadaní syntézy, oživujúco vplýva na minimalisticky založený a abstraktný Západ. Sú to dve nerozdeliteľné polovice, dve sesterské cirkvi a dve plúca – ako povedal pápež Ján Pavol II. – ktorými dýcha kresťanstvo. Súčasná architektúra svätých je toho dôkazom.

V sakrálnom umení oboch cirkví – východnej aj západnej – v takých objektoch, pri ich rozdieloch aj podobnostiach, autonómii aj jednote sa kresťanský svet vracia do svojej prvotnej celistvosti. Tá celistvosť sa dnes realizuje. V tejto syntéze umenie v plnom rozsahu získava svoj zmysel a dosahuje cieľ. Realizuje sa ním to, na čo má slúžiť. Asi sa teda naplnia slová Fiodora Dostojevského, že „krása spasí svet“. Dnes už možno smelo dodať, že celý svet bez ohľadu na stále pretrvávajúce rozdiely.

Dr. inž. Jerzy Uściniowicz

Foto: J. Saporová

:: Symbol, archetyp, štruktúra – hermeneutika tradície y architektúre pravoslávnej svätyne. (Autoreferát.)

Tradičia očividne riadi život východného kresťanstva. Jej odovzdávanie (paradosis) je hlboko zakorenené vo vedomí aj duchovnej skúsenosti pravoslávia. Podmieňuje každý prejav náboženskej aktivity človeka, vrátane umeleckej činnosti. Najmä v sakrálnej architektúre bola, v konfrontácii so všetkými projektmi, rešpektovaná od nepamäti nemenná pravda pravoslávia:

:: Svätyňa musí byť tradičná

Táto téza sa stala našou hlavnou inšpiráciou skúmaní. Monografia sa zaoberá problematikou kritérií tradície v sakrálnej architektúre východnej pravoslávnej cirkvi a hlavný prúd jej bádania bol zameraný na exponovanie a potvrdenie výnimočného postavenia a významu tradície v pravosláví. Hľadali sme metódu prenosu tradície sacrum v architektúre, analyzovali sme jej morfológiu a štruktúru. Skúmali sme tiež verbálne vyjadrenie jazyka konverzie náboženských prvkov na architektonické formy, jeho kodifikáciu a hermeneutickú interpretáciu prostredníctvom symbolov, archetypov a ich štruktúr.

Hlavným cieľom tejto práce sa teda stalo predstavenie tohto kritéria – jeho podstaty, metód a foriem realizácie v architektúre pravoslávnej svätyne. Bolo ním tiež predstavenie súčasnej sakrálnej architektúry ortodoxnej cirkvi v Poľsku po roku 1945 a pokus o jej hodnotenie podľa uvedeného kritéria. Dôležitým cieľom bolo zároveň predstavenie ideových východísk a výsledkov projektových a realizačných autorských aktivít architektúry, ktoré boli realizované v rokoch 1998 – 2008 v Poľsku a v zahraničí. Bol urobený pokus o analýzu a hodnotenie podľa formulovaného kritéria.

Takéto stanovenie cieľov určila najmä užitočnosť uskutočnených analýz pre súčasnú architektonickú prax. Komplexné prístupy k predmetu, chýbajúce vo vedeckej literatúre, najmä v skúmanom aspekte hermeneutických základov tradície sakrálnej architektúry východnej cirkvi, ma nútili, ako človeka zapleteného do procesu projektovania chrámov, zahájiť takýto výskum. Bola to prirodzená potreba a relevantný motivujúci základ, taktiež s ohľadom na potreby formulované cirkvou.

Špecifický charakter vybranej problematiky, ktorá sa len ťažko poddáva verbalizácii, si vynútil aj prijatie špecifickej, dvojitej výskumnej perspektívy – formálnej a esenciálnej. Prvá bola výsledkom vyjadrovania skutočnosti, ktorú ona ako architektúra sacrum, predstavuje. Druhá zase vyplývala z obsahu, ktorého sa tá skutočnosť – ako komplementárny súbor rôznych esencií a hierarchií domény sacrum – týka. Predmetom skúmaní prvej z nich boli všetky objekty kultu, ktoré bolo možné

vnímať: svätyne, sakrálne priestorové štruktúry, formy a ich súbory alebo aj architektonické javy. Predstavujú formu vyjadrovania sacrum a sú hlavným predmetom skúmania teórie a dejín architektúry. Súčasne bol skúmaný aj štruktúrny celok fenoménu sacrum, ktorý je zápisom jeho tzv. cirkevných tradícií, tradícií skúmaných z hľadiska filozoficko-teologického, metafyzického, kozmologického, ontologického, eschatologického či eklesiologického. Predstavoval obsah architektúry sacrum a je stálym predmetom skúmania filozofie, teológie, histórie a fenomenológie náboženstva či kultúrnej antropológie.

Tá prvá zo spomínaných perspektív – formálna – sa zaoberá všetkými možnými historickými pamiatkami sakrálnej architektúry, ktoré možno zaregistrovať, spojené so židovsko-kresťanskou tradíciou aj kresťanským Východom, od Jeruzalema, cez o. i. Byzanciu a jej periferie, Balkán, Karpaty, Gruzínsko a Arménsko, Rus a neskôr Rusko, Litvu, Ukrajinu, Bielorusko až po východné hranice Poľska – ako oblasť tzv. kultúrneho pohraničia Východu a Západu.

Ako základ pre hermeneutické skúmania esencií zakódovaných v architektonických formách slúžili najmä pôvodné pramene. Medzi ne patrili texty Písma Svätého a Svätá tradícia, soborové ustanovenia, patristické a patrologické písma, texty a názory teológov, liturgika, hymnografia a tiež všetky iné odkazy vedomia a skúsenosti cirkvi vychádzajúce priamo z východnokresťanského duchovna, mystiky, umenia.

Takýto pohľad na predmet skúmania poskytoval požadovaný objektivizmus. Bol práve nevyhnutnosťou vo výskume fenoménu sacrum, vo výskume, ktorý prikazuje uvažovať o predmete vychádzajúc z prameňov a metódami zohľadňujúcimi jeho náboženskú povahu. Len potom tento najdôležitejší nábožensko-teologický faktor časopriestoru sacrum ako konštituujuca hierofanická bytosť tohto časopriestoru na pláne chrámu – mohol byť trvale prístupný poznaniu a byť poddaný verbalizácii.

Ako hovorí M. Eliade: „náboženský fenomén ukáže sa nám ako taký len vtedy, ak bude vnímaný podľa svojich podmienok existencie, čiže vtedy, ak bude skúmaný v náboženskej mierke (...)“.

Bolo to jednoznačne potvrdené tradíciami ortodoxnej cirkvi a stalo sa silou hlavného metodologického výkladu, ktorý usmerňoval tak hermeneutický výskum tradícií, ako i pri pokuse hodnotenia súčasnej sakrálnej architektúry ortodoxnej cirkvi.

Prijatie ako bezpodmienečne nevyhnutnej dvojitej perspektívy prístupu k predmetu výskumu, si vyžiadalo používať najmä špecifické metódy výskumu, také metódy, ktoré vychádzajú z predpokladov náboženskej dimenzie a operujú prostriedkami architektúry – dovolili by skúmanú realitu sacrum chrámu vhodne popísať.

V práci boli využité semiologické, fenomenologické a štrukturalistické metódy skúmania, ktoré vypracoval predovšetkým štrukturalizmus a fenomenológia náboženstva. Dali nám možnosť nazerať na celok problematiky tradície v sakrálnej architektúre nie z hľadiska hodnotenia štýlu, tvorivej osobnosti umelca alebo štádia estetiky v danom historickom období, ale z hľadiska, ktoré ju dovoľovalo vnímať ako metódu a formu odovzdávania presne vymedzených náboženských obsahov a zásad, ich esencie a potencie.

Výber takýchto procesov si vyžadovalo kodifikáciu celého radu foriem, javov a architektonických zákonov, predovšetkým si však vyžadovalo dlhý proces ich hermeneutickej interpretácie.

S cieľom exponovať všetky predtým uvedené aspekty hermeneutického výskumu a ukázať celkový obraz symbolických štruktúr v sakrálnej architektúre ortodoxie, bola prijatá viacerstná realizácia výskumu, predstavená v nezávislých, ale navzájom tesne prepojených monografických súboroch. Len takýto model prezentácie tu bolo možné použiť, a to najmä pre nevyhnutnosť zachovania špecifickej povahy predmetu výskumu v realizovaných vedeckých disciplínach – teoretickej, realizovanej humánnymi vedami a empirickej, realizovanej inžiniersko-technickými vedami. Preto celkový obraz v práci prezentovaných výsledkov sa týka nielen monografických súborov, ale i súboru jednotlivých rozvinutí detailnejších tém. Vzťahuje sa to na teoretické práce a zároveň na projektové, predstavené verbálnymi i grafickými spôsobmi. Spoločne vytvárajú celok a až potom, v celkovom spojení, môžu poskytnúť pomerne syntetický obraz absolvovanej výskumnej cesty a jej projektových efektov. Bolo konštatované, že v takej oblasti akou je architektúra, najmä sakrálna architektúra, je možné dostať sa po takto vytýčenej ceste do cieľa.

Preto bola prijatá taká prezentácia práce, ktorú možno v zásade rozdeliť na tri časti. Prvá časť sa týka monografickej práce „Symbol, archetyp, štruktúra. Hermeneutika tradícií v architektúre ortodoxného chrámu“. Druhou je monografický súbor monotematických publikácií, ktoré sa detailnejšie a rozvinutejšie zaoberajú predmetnou problematikou. Tretia je zas dvojdielnym súborom projektových a realizačných prác „Symbolická štruktúra sacrum v architektúre – myšlienka, projekt, realizácia“ spolu s opisnou časťou.

Z celkového pohľadu a detailnejšieho uvažovania, celú sústavu monografických prác tvoriacich predložené dielo je možné rozdeliť na päť častí.

:: I. časť (kapitoly I - III) – je pokusom o ukázanie postavenia tradície v aspekte konštruovania sakrálneho časopriestoru v pravosláví. Predstavuje charakteristické chápanie pojmov a opisných kategórií, formy aj samotnú metódu tradície sacrum, ako aj jej morfológiu a štruktúru. Venuje sa tiež pomocným pojmom a kategóriám ako napríklad: svätyňa, čas, priestor, časopriestor sviatku, symbol, archetyp, štruktúra, ako

kategórie, ktoré umožňujú relatívne komplexné zobrazenie tohto postavenia.

:: II. časť (kapitoly IV - V) – predstavuje proces kodifikácie a hermeneutickej interpretácie metódy tradície. Ide o pokus ukázania tradície v jej formálnych exemplifikáciách ako súboru navzájom skorelovaných prvkov (symbolov) a vzťahov medzi nimi (archetypov).

V tejto časti boli ukázané problémy starozákonnej typológie a genézy i evolúcie kresťanskej symboliky v architektúre svätyne. Boli kodifikované a interpretované symboly zásadné pre tradičnú štruktúru, ako napríklad: symbol svätyne ako „obraz celku“, symboly priestoru a podpriestoru, foriem a hraníc (prehradení, spojení a mobili), mikro- a makrokozmičné symboly, symboly javov, postáv a geometrických konfigurácií, symboly čísiel a číselných kódov. Boli skúmané z teologického aj kozmologického hľadiska.

Boli spomenuté a interpretované aj archetypy dôležité pre tradičnú štruktúru: diferenciálne archetypy, archetypy orientácie, koncentrácie, hierarchizácie, rytmizácie, symetrizácie, harmonizácie, syntézy a plnosti.

Tu vykonaná kodifikácia a hermeneutická interpretácia vymenovaných symbolov a architektonických archetypov stala sa základom pre tradičnú štruktúru archetypovo-symbolického ortodoxného chrámu. Táto časť bola ďalej rozvinutá v hermeneutickom a historickom výskume týkajúcom sa jednotlivých prvkov symbolickej štruktúry chrámu, predstavených v tematických detailnejších prácach. Sú relevantnou súčasťou celkového obrazu architektonickej tradície ortodoxnej cirkvi v úzkom spojení s ikonografickou tradíciou a príbuzným umením.

:: III. časť (kapitola VI) – je pokusom o modelové exemplárne predstavenie kritéria tradície v jej štruktúrnom poňatí, prostredníctvom priamej analýzy objektov súčasnej pravoslávnej architektúry v Poľsku. Boli tu analyzované najreprezentatívnejšie objekty architektúry, ktoré vznikli v rokoch 1945 – 1995 v regióne Podlasie. Slúžili ako experimentálny materiál na analýzu a verifikáciu predtým sformulovaných hypotéz.

Jedným z cieľov týchto analýz bolo stanovenie diagnózy ohľadne previazania tejto architektúry s tradíciou. I tu bol načrtnutý rad aspektov a záverov, ktoré relevantným spôsobom v problematike pokračujú, dopĺňajú ju, rozvíjajú a prehľbujú. Dostupná, vďaka kodifikovanej zbierke sakrálnych symbolov a archetypov a exemplifikovaná v množstve historicky prítomných štruktúrach, archetypovo-symbolická metóda transmisie tradícií, tu slúžila ako porovnávacie kritérium pri štruktúrnych analýzach objektov, ukazujúc zároveň samotnú metódu „fungovania“ tradícií.

:: IV. časť – je pokusom o porovnávaciu analýzu a zhodnotenie súčasnej sakrálnej architektúry pravoslávnej cirkvi ako i vybraných objektov súčasnej architektúry rímskokatolíckej a gréckokatolíckej cirkvi, realizovaných v Poľsku po roku 1945.